

ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства

О. Дашковська, доктор юридичних наук, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Становлення принципу гендерної рівності та його закріплення в законодавстві США XIX–XX ст.

Ідея рівності є частиною національної самосвідомості американців, які вважають рівність загальнолюдською цінністю, що є більшою за свободу. Але батьки-засновники Конституції США під «рівністю всіх людей» мали на увазі лише вільних чоловіків (all men), і американське громадянство не давало жінкам політичних прав і свобод. На початку XIX ст. ідея правової рівності статей не сприймалася американським суспільством як норма поведінки, тому активісткам жіночого руху знадобилося більше семи десятиліть, щоб їх головна політична вимога — надання виборчих прав — стала реальністю.

Основним запереченням жіночих виборчих прав було побудоване на засадах англійського звичаєвого права положення, що «у шлюбі чоловік і дружина складають єдине ціле, тому юридично дружина не існує окремо від чоловіка. Жінки не можуть мати права голосу, оскільки їхні чоловіки голосують від їх імені, в ім'я інтересів родини в цілому. Жінки не можуть відповідно мати політичних інтересів, відмінних від інтересів своїх чоловіків, тому що «юридично дружина є частиною чоловіка»¹. Згідно з нормами звичаєвого права громадянство заміжньої жінки залежало від громадянства її чоловіка. Якщо іноземка виходила заміж за американця, вона автоматично набувала громадянства США, і навпаки, якщо американка одружувалася з іноземцем, вона автома-

¹ Жид П. Гражданское положение женщин с древних времен. – М., 1902. – С. 205.

тично позбавлялася свого громадянства й набувала статусу «іноземки» у своїй країні.

У XIX ст. поряд зі збереженням аргументації звичаєвого права в юриспруденції поширився принцип відмінності соціальних ролей чоловіків і жінок, що допускав застосування норм Конституції залежно від статі. Правову нерівність чоловіків і жінок обґрунтовував Верховний суд США, у рішеннях якого стверджувалася концепція дискримінації, під якою розумілося «неоднакове ставлення до осіб, які знаходяться в однаковому становищі». На думку Верховного суду США, жінки і чоловіки за своєю біологічною природою перебувають у неоднаковому становищі, тому відсутність у жінок тих прав, що є у чоловіків, не суперечить Конституції США і не є фактом дискримінації.

Незважаючи на свою значущість, рівність як юридична категорія була уперше введена в Конституцію США лише в 1868 р., коли була ратифікована XIV поправка до Конституції США, яка гарантувала всім особам (persons), які мають громадянство США, рівний захист на основі законів, а також рівні гарантії, що жоден штат не може позбавляти привілеїв і пільг громадян Сполучених Штатів Америки.

Гендерно-нейтральна мова першого розділу XIV поправки до Конституції США давала можливість жінкам використовувати її у боротьбі за рівноправність статей. Тому В. Мейнор у 1874 р. звернулася із судовим позовом визнати закони штатів, які позбавляють жінок права голосу, неконституційними на підставі XIV поправки до Конституції США. Відсутність виборчих прав, як стверджувалося в позові, означає позбавлення жінок привілеїв громадян США. Але Верховний суд у своєму рішенні відхилив позов, не визнавши, що відсутність права голосу для жінок суперечить Конституції США. У роз'ясненні Верховного суду йшлося, що жінки, як і діти, визнаються громадянами і без права на участь у виборчому процесі, і оскільки виборче право є прерогативою законодавства штатів, то при бажанні народ (people) може надати жінкам це право¹. Другий розділ поправки (вперше в Основному законі) використав гендерно-артикульовану термінологію, що робила очевидним виключення жінок зі складу електорату. Відповідно до цього розділу представництво в Конгресі визначалося пропорційно кількості жителів чоловічої статі.

Рівність громадян перед законом як юридична норма і головна американська цінність цілком поєднувалися з концепцією «відмінностей

¹ Major Problems in American Women's History. Documents and Essays. – N. Y. – 1989. – P. 422.

соціальних ролей» чоловіків і жінок. У 1873 р. Верховний суд США у рішенні в справі «Бредвіл проти Іллінойс» дав класичне формулювання принципу «рівності у відмінностях» для чоловіків і жінок. Суд підтримав закон штату Іллінойс, що забороняв жінкам займатися адвокатською практикою. «Природні біологічні відмінності, — визначалося в рішенні, — роблять жінок непристосованими для певних професій у громадському житті. Головною сферою їх діяльності повинно залишатися домашнє господарство і материнство. Чоловік є або повинен бути захисником дружин і матерів, у тому числі майбутніх, від нежіночної роботи»¹.

Співвідношення гендерних ролей з конституційною рівноправністю громадян США із середини 20-х років ХХ ст. стає ключовим питанням публічних дискусій. Американський фемінізм першої хвилі ще до остаточного задоволення своїх вимог створив внутрішній ідеологічний конфлікт щодо вирішення дихотомії «рівність — відмінності статей». Після Першої світової війни були сформовані два напрями феміністичного руху: соціальний та егалітарний. Прихильники соціального напрямку наполягали на необхідності урахування фундаментальних біологічних відмінностей і вимагали встановлення протекціоністського законодавства для жінок. Прихильники егалітарного напрямку в дилемі «рівність — відмінності статей» вирішували проблему, трактуючи рівність винятково як однаковість або подібність статей. У своїй теорії і практиці вони виходили з ідеї класичного лібералізму — надання жінкам тих прав, які вже мають чоловіки. На початку ХХ ст. центральними стають вимоги доступу до вищої освіти і рівних можливостей у сфері зайнятості. Можливість брати участь у виборах і поява значного, але не престижного «жіночого сектору» у сфері виробництва в роки Першої світової війни, на жаль, не забезпечили реального покращення соціально-правового становища американських жінок та їх залучення до політичного процесу.

Дискримінаційна політика на основі принципу «неоднакового ставлення до осіб, які виконують різні соціальні ролі», існувала внаслідок кількох причин. По-перше, підтримувалася правосвідомістю американців, а по-друге, через відсутність у Конституції США правових гарантій рівних прав і можливостей громадян чоловічої та жіночої статі. Тому у 20-ті роки ХХ ст. прихильники егалітарного напрямку дійшли висновку, що тільки спеціальна поправка до Конституції США зможе забезпечити пра-

¹ Major Problems in American Women's History. Documents and Essays. — N. Y. — 1989. — P. 379.

вову основу для реформування політичних інститутів суспільства. У 1923 р. лідери Національної жіночої партії, сформулювали і внесли до Конгресу США поправку «Про рівні права», яка стала предметом гострих дискусій впродовж багатьох десятиліть. «Чоловіки і жінки повинні мати рівні права в Сполучених Штатах та на всіх територіях, що знаходяться під їх юрисдикцією» — так звучала поправка у першому варіанті¹.

Суфражистки соціального напрямку не підтримали нову пропозицію, визнавши в ній небезпеку ліквідації протекціоністського законодавства щодо працюючих жінок. На їх думку, поєднання громадянської рівності в галузі виборчих прав з державним захистом специфічної ролі жінок відповідало інтересам більшості жінок. Визнання Верховним судом США у 1908 р. конституційності закону штату Орезон «Про скорочений робочий день для жінок» надало можливість вимагати нових пільг, що реально розширили доступ жінок у сферу суспільної праці. Опоненти з егалітарного напрямку наполягали на тому, що введення поправки «Про рівні права» до Конституції США принципово змінить правове становище жінок, скасувавши їх спеціальні пільги.

У роки Другої світової війни відбулося суттєве розширення участі жінок у виробничих процесах. Шість мільйонів жінок, значна частина яких перебувала у шлюбі, уперше у своєму житті почали працювати. За чотири роки зайнятість жінок зросла з 25 % до 36 %. При цьому в американському суспільстві на початку війни було поширено переконання, що майже всі нові робітниця повернуться додому після закінчення війни. Але очікування не виправдалися. Опитування громадської думки у 1945 р. виявили, що 80 % жінок хочуть залишитися на своїх робочих місцях. Разом з тим пропаганда масової культури «справжньої жіночності» вплинула на усвідомлення жінками своїх інтересів і прав, навіть ті жінки, які працювали через скрутні матеріальні обставини, відчували провину за «не своє місце» в суспільстві.

Перші дебати в Конгресі США з приводу поправки «Про рівні права» відбулися в роки Другої світової війни. Деякі політики вважали, що цей крок заохотить жінок до праці на заводах замість чоловіків, які були призвані в армію. Юридичний комітет Палати представників Конгресу США за згодою авторів змінив текст поправки, яка стала нагадувати XIX поправку «Про виборчі права жінок»: «Рівність прав на основі законів не повинна заперечуватися або обмежуватися Сполученими Штатами

¹ *Брайтон В.* Политическая теория феминизма / Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской. – М., 2001. – С. 118.

або будь-яким штатом за ознакою статі»¹. Треба зазначити, що поправка «Про рівні права» залишалася на порядку денному Конгресу США протягом трьох післявоєнних десятиліть. У період між війнами і в роки «нового курсу», коли вплив жіночих організацій на політику було зведено нанівець, акцент дискусії з проблеми «рівності — відмінності статей» змістився у бік питання про державне регулювання соціальної сфери. На думку профспілок і Жіночого бюро при Міністерстві праці, конституційний принцип рівності індивідуальних прав чоловіків і жінок підривав основу державної політики із захисту колективних прав робітників у цілому і працюючих матерів зокрема.

Головним питанням дискусії залишалося те, яка нормативна база зможе реально покращити статус американських жінок. Прихильники поправки «Про рівні права» були переконані, що рівноправний конституційний статус жінки забезпечить належні правові підстави для формальної ліквідації дискримінації за ознакою статі в усіх сферах життя американського суспільства. Закликаючи американців до ствердження демократичних цінностей, вони вказували на приклад інших країн, які включали положення про рівність статей до Основного закону. Не сприймаючи звинувачення у символізмі подібного кроку, прихильники поправки «Про рівні права» вказували на особливу роль Конституції в правовій системі США, оскільки конституційні гарантії в Америці не можуть бути символічними, як в інших країнах. Відповідно до сформованих традицій текст Основного закону США є суттєвим правовим інструментом, а рішення Верховного суду, що автоматично набирають сили федеральних законів, можуть скасувати будь-яке чинне дискримінаційне законодавство.

Президентська комісія з вивчення становища жінок у 1963 р., в офіційній доповіді погодилася з аргументами прихильників поправки «Про рівні права», в якій зазначалося, що рівність прав на основі законів для всіх жінок і чоловіків є основним принципом демократії й абсолютною цінністю індивіда і повинна відображатися в Основному законі країни. Проте Комісія відхилила пропозиції щодо прийняття поправки «Про рівні права», вказуючи у спеціальному розділі доповіді, що V і XIV поправки до Конституції США є достатньою підставою для гарантування рівності статей і скасування дискримінаційних актів за допомогою процедури позовів у Верховний суд США, який повинен закріпити принцип

¹ Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательные акты. — М., 1993.

рівності громадян як конституційну доктрину. До ролі світового лідера в галузі прав людини Сполучені Штати, на думку Комісії, зобов'язувало їх чільне становище в ООН. У рекомендаціях також відзначалося, що для підвищення статусу американських жінок необхідне реформування сімейного й цивільного законодавства штатів, а також системи обов'язків щодо суду присяжних.

Вплив виконавчої влади на вирішення «жіночого питання» відбувався під впливом боротьби чорношкірих американців за громадянські права. Найвпливовішою організацією цього періоду була створена у 1964 р. Національна організація жінок, яка, продовжуючи традиції егалітарного фемінізму, вважала головним напрямком реформування американського законодавства заборону штатам і судам всіх інстанцій використовувати статеві відмінності при формулюванні правових норм. На її думку, доки закон буде розділяти громадян за статевою ознакою, жінки будуть зазнавати дискримінації на основі застарілих соціальних стереотипів, отже, прийшов час покінчити з дискусіями й аргументами відносно особливої природи жінок, що перешкоджає досягненню справжньої рівності можливостей і свободи вибору жінками свого життєвого шляху.

Використавши у своїй передвиборчій платформі вимогу прийняти поправку «Про рівні права» до Конституції США, активісти егалітарного напрямку паралельно продовжували судову боротьбу своїх попередниць, яка була спрямована на визнання Верховним судом США фактів правової дискримінації за статевою ознакою відповідно до XIV поправки до Конституції США. Їх діяльність у цьому напрямі завершилася успіхом у 1971 р., коли Верховний суд вперше прийняв рішення у справі «Рід проти Ріда», відповідно до якого закон штату Айдахо, що віддає переваги чоловікам в управлінні майном, що залишилося без заповіту, був оголошений неконституційним на підставі принципу XIV поправки про «рівний захист на основі закону». У рішенні Верховного суду було оголошено, що порушення рівності прав жінок-родичів не може бути виправдано такими аргументами, як «більша на відміну від жінок зацікавленість і здатність чоловіків до фінансової діяльності»¹. Тобто Верховний суд уперше визнав, що використання аргументів про статеві відмінності у соціальній поведінці чоловіків і жінок суперечить принципу рівності громадян, який гарантований XIV поправкою до Конституції США. Рішення було сприйнято як одне із визначних досягнень

¹ Major Problems in American Women's History. Documents and Essays. – N. Y., 1989. – P. 389.

другого етапу жіночого руху, орієнтованого на забезпечення принципу гендерної рівності. Верховний суд США в 70-ті роки ХХ ст. став найпрогресивнішим правовим механізмом по ліквідації дискримінації за расовою та статевою ознаками. Успіх стратегії систематичних судових позовів відіграв значну роль у зміні політичного клімату середини 70-х років. У 1972 р., після гучного рішення Верховного суду, поправка «Прорівні права» була прийнята обома палатами Конгресу США і було встановлено восьмирічний термін для її ратифікації легіслатурами штатів.

Прийняття поправки неминуче загостило суперечки щодо трактування соціально-політичної рівноправності статей. Національна організація жінок у своїй платформі 1966 р. відводила спеціальне місце у тактиці лобювання по скасуванню так званих «непрямих бар'єрів» на шляху до рівноправного громадянства і підтримала концепцію диференційованого громадянства щодо сімейних відносин, суду присяжних і військової служби. Вимога рівних з чоловіками прав не могла існувати, переконували активісти руху, у відриві від вимоги реальних громадянських обов'язків. А інакше, зберігалася правова неповноцінність жінок, що існувала з часів звичаєвого права. У ХХ ст. теорія «рівних, але неоднакових соціальних ролей» була підставою обмеження прав за ознакою статі. У програмі Національної організації жінок було заявлено, що жінки повинні взяти на себе весь обсяг громадянської відповідальності так само, як і чоловіки. Привілеї, надані жінкам через їх «особливе природне призначення», прихильники егалітарного напрямку розглядали як дискримінацію за ознакою статі.

На початку 1961 р. Верховний суд США у справі «Хойт проти Флориди» підтримав закон штату Флорида, що звільняє жінок від обов'язку бути членами суду присяжних, якщо вони спеціально не заявили про своє бажання. Суддя Харлан обґрунтував своє рішення таким чином: «Незважаючи на участь у раніше недоступних для жінок сферах громадського життя, жінки продовжують залишатися центром домашнього і сімейного життя»¹. На цій підставі Суд визнав конституційно припустимим звільнення жінок від громадянських обов'язків, що могли завадити виконанню їх головних ролей. Через чотирнадцять років Верховний суд змінив свою позицію. У справі «Тейлор проти Луїзіани» (1975) було заявлено, що материнство не може служити аргументом заперечення громадянської відповідальності жінок, крім того, склад

¹ Major Problems in American Women's History. Documents and Essays. – N. Y., 1989. – P. 422.

суду присяжних повинен представляти все місцеве населення, включаючи і жінок¹.

Питання про військову службу виявилось більш дискусійним за питання про обов'язок жінок брати участь у роботі суду присяжних. Противники поправки «Про рівні права» заявляли, що вимога однакового правового становища представників обох статей у цілому і заклик жінок на військову службу зокрема призведе до реального погіршення становища жінок, і в 1981 р. Верховний суд ухвалив рішення, що Конгрес США може брати на військову службу лише чоловіків. До цього Конгрес США звільнив жінок-військовослужбовців від участі в бойових діях.

Пункт про те, чи слід ставитися до жінок так само, як і до чоловіків, у питанні військової служби став одним з основних під час обговорення поправки «Про рівні права». Коли Конгрес прийняв поправку і розіслав її текст по штатах для розгляду, перспективи її якнайшвидшого прийняття видавалися очевидними. Вона була прийнята співвідношенням голосів 84 проти 8 у Сенаті і 354 проти 24 у Палаті представників. Поправку було схвалено всіма післявоєнними президентами від Гаррі Трумена до Джеймса Картера. Оптимізм, що виявився у перший рік після її прийняття, коли законодавчі органи 22 штатів ратифікували її текст, здавався цілком виправданим. Але в 1974–1975 рр. з'ясувалося, що події навколо поправки почали розгортатися більш драматично. Незважаючи на продовження терміну ратифікації до 30 червня 1982 р., жоден з 15 штатів не підтримав рішення Конгресу США. Таким чином, поправка до Конституції США залишилася невизнаною. До початку 80-х років ХХ ст. з'ясувалося, що принцип безумовної рівності у визначенні абсолютної однаковості прав і обов'язків викликає гострі розбіжності серед жінок. Дискусійними виявилися насамперед результати реформування сімейного права на основі запропонованої феміністами концепції шлюбу як рівного і відповідального партнерства. Гендерно-нейтральні норми, з одного боку, дали можливість заміжнім жінкам претендувати на участь у суспільній сфері нарівні з чоловіками. З іншого боку, система однакових обов'язків чоловіка і жінки в законодавстві про розлучення істотно погіршила становище розлучених жінок, які виховували дітей. Чоловіки, що розділили із дружинами нарівно матеріальну відповідальність за виховання та утримання дітей, у багатьох судових рішеннях несли мінімальні матеріальні втрати при розлученні. Вони набули права вимагати аліменти від своєї колишньої дружини навіть у випадку при-

¹ Major Problems in American Women's History. Documents and Essays. – N. Y., 1989. – P. 389.

судження їй опіки над дітьми. Невдача з ратифікацією поправки «Про рівні права», її критика, а також нові проблеми змушували лідерів жіночого руху переглядати програмні установки. Головним позитивним результатом руху стало реформування американської правової системи в 60–70-ті роки ХХ ст., що призвело до скасування всіх законодавчих обмежень громадян за ознакою статі. Одночасно істотно змінилося соціально-економічне становище американок.

Радикальні зміни в галузі нормативних актів з ліквідації дискримінації в економічному житті відбулися на початку 60-х років ХХ ст. Закон про рівну оплату праці 1963 р. заборонив диференціацію за ознакою статі при оплаті праці. Відповідно до Закону, роботодавець був зобов'язаний однаково оплачувати працю жінки і чоловіка при виконанні ними однакової роботи за рівних робочих умов. Принципову роль відіграв Закон про цивільні права 1964 р., який забороняв дискримінацію у сфері зайнятості на підставі статі, так само як і раси. Чітко визначалися всі аспекти трудової діяльності: прийняття на роботу, просування по службі, професійна підготовка, а також звільнення з роботи. Для набуття законом чинності була створена Федеральна комісія рівних можливостей у сфері зайнятості, яка стала одним із правових механізмів щодо подолання статевої дискримінації в економічній сфері. Із середини 60-х років ХХ ст. до Комісії надійшла велика кількість заяв про допомогу у прискоренні розгляду судових позовів за фактами дискримінації за ознакою статі.

Закони про рівність у житловому будівництві (1968), про рівні можливості при кредитуванні (1975), про рівність жінок в освіті (1974), поправки до законів про професійну підготовку та освіту дорослих (1976) забороняли використовувати статеву ознаку як підставу для обмеження прав у будь-якій сфері діяльності. Кожен з цих законів передбачав створення спеціальної організаційної структури на рівні штатів для контролю за виконанням прийнятих законодавчих рішень. У формуванні антидискримінаційної політики протягом 60–70-х років ХХ ст. були задіяні всі гілки державної влади, що забезпечило радикальні зміни у соціальному й економічному становищі американських жінок.

Жіночий рух у США у другій половині ХХ ст., як один з перших і найбільш розвинутих, визначив основні ідейні й організаційні форми гендерної політики західних індустріальних країн. Під впливом феміністського руху, спрямованого на зміну владних відносин у суспільстві, принцип гендерної рівності поступово впроваджувався у всі сфери публічного і приватного життя.